



# Veiledning om ulike sider ved gudstjenesten

## Noen hovedbegreper i ordningen

*Hovedgudstjenesten er menighetens hovedsamling på søn- og helligdager, slik dette er forordnet av biskopen (jf. § 3 i Tjenesteordning for biskoper (TOB)). Andre gudstjenester på søn- og helligdager enn de biskopen forordner, kan også regnes som hovedgudstjenester når menighetsrådet gjør vedtak om det, jf. punkt 57–60. (Alminnelige bestemmelser, punkt 2)*

### Hovedgudstjeneste er menighetens hovedsamling

Det finnes et bredt spekter av gudstjenester i mange menigheter, ikke bare søndag formiddag, men også søndag kveld og til andre tider og på andre dager i uken. Når den gudstjenesten som ordinært holdes søndag formiddag, kalles hovedgudstjeneste, er det for å understreke at dette er menighetens hovedsamling. Den er forordnet av biskopen og kan ikke velges bort, enten den holdes som høymesse, Familiemesse, Ung messe, familiegudstjeneste e.l.

I Gudstjenesteboken 1977–1992 finnes det flere fullt utskrevne ordninger for hovedgudstjenester, blant annet for familiegudstjeneste, forenklet høymesse og prekengudstjeneste. Gudstjenesteordningen av 2019 ivaretar mulighetene for variasjon og mangfold i menighetens hovedgudstjenester på en annen måte. Det fremgår av selve ordningen, med alle alternativene som angis i den.

### Lokal grunnordning

Hva som ligger i betegnelsen *lokal grunnordning*, og hva som er innhold, rammer og retningslinjer for den, finnes det en god oversikt over i Alminnelige bestemmelser for Ordning for hovedgudstjeneste, C Bestemmelser for fastsetting av Lokal

grunnordning. I punkt 57 heter det:

*Lokal grunnordning skal inneholde vedtak om høymessen og andre typer hovedgudstjenester. Med andre typer hovedgudstjenester menes hovedgudstjenester som menigheten feirer regelmessig, og som har en bestemt profil eller et lokalt særpreg.*

I utgangspunktet er alle hovedgudstjenester *gudstjenester for alle* i menigheten. Alle døpte hører naturlig hjemme i gudstjenestens fellesskap. Men alle kristne gudstjenester har også en *misjonerende* dimensjon. Det innebærer at menigheten stadig må tenke gjennom og legge til rette for at både døpte og udøpte som ønsker det, kan kjenne seg velkomne og bli inkludert i menighetens gudstjenesteliv.

For å oppnå dette velger noen menigheter en grunnordning med flere forskjellige typer hovedgudstjenester, mens andre vil ha én fast struktur, med muligheter for variasjon og tilpasning fra gang til gang.

Menighetsrådet kan oppnevne et *gudstjenesteutvalg* som utarbeider et forslag til lokal grunnordning. Soknepresten og kirkemusikeren er alltid medlemmer i dette utvalget. Det bør være sammensatt slik at det på best mulig måte representerer hele menigheten, med hensyn til kjønn, alder, sosial og kulturell bakgrunn, osv.

Før den lokale grunnordningen fastsettes, skal menighetens prester, kirkemusikere, kateketer, diakoner og andre ansatte som er involvert i gudstjenestearbeidet, få *anledning til å uttale seg*. Forslaget skal legges fram for *menighetsmøtet* før menighetsrådet vedtar et forslag som skal sendes gjennom prosten til biskopen. Dersom den lokale grunnordningen avviker fra den vedtatte ordningen, må menighetsrådet *søke* biskopen om godkjenning.

## Den enkelte gudstjeneste

Når grunnordningen er vedtatt, kan et gudstjenesteutvalg ha ansvar for årsplan og fordeling av oppgaver i forbindelse med *den enkelte gudstjeneste* (dagens gudstjeneste). Tjenestegjørende prest (liturgen) leder dette arbeidet, i nært samarbeid med kirkemusikeren og andre ansatte og frivillige medarbeidere som skal tjenestegjøre på den aktuelle gudstjenesten. Det kan etableres ordninger med *gudstjenestegrupper* som fordeler gudstjenestene mellom seg, eller innføres lignende ordninger for hvem som forbereder og gjør tjeneste som medliturger i hver enkelt gudstjeneste.

## En gudstjeneste for alle

*Forberedelse og gjennomføring av hovedgudstjenesten bør skje ved bred delaktighet fra menighetens medlemmer. I gudstjenesten skal det legges vekt på universell utforming. (Alminnelige bestemmelser, punkt 12)*

Den norske kirke består av mennesker som ved dåpen er satt inn i fellesskapet med Gud og med hverandre. Alle dømte tilhører kirkens fellesskap, uavhengig av livsfase og livssituasjon, alder og funksjonsevne. I fellesskap med hverandre skal vi feire gudstjeneste i all vår forskjellighet og mangfold, som forskjellige lemmer på ett legeme. Alle er like verdifulle og nødvendige – «De delene av kroppen som synes å være svakest, nettopp de er nødvendige» (1 Kor 12,22).

Kirken er i sitt dypeste vesen diakonal. Barn og unge, unge voksne, voksne og gamle, personer med nedsatt funksjonsevne, etniske nordmenn og innvandrere, mennesker med rusproblemer, mennesker med psykiske problemer, kirkevante og de mer usikre og nølende til kirkerom og gudstjenestens former – gudstjenesten er for alle. Derfor er det helt nødvendig å ha fokus på mennesker og grupper som lett kan bli oversett.

Alle menigheter utfordres til å tenke gjennom dette:

- Hvem er det som har vanskelig for å komme til kirken og/eller delta i gudstjenester? Hvilke enkeltpersoner? Hvilke grupper?
- Hvordan opplever de som kommer til gudstjenesten på grunn av dåp, at de blir inkludert og får hjelp til å delta på en trygg og god måte?
- Hvordan kan vi komme dem i møte som sjelden eller aldri går i kirken? Hvordan kan de involveres og oppleve det meningsfylt dersom de kommer?
- Er det noen som lar være å komme fordi de har dårlige erfaringer eller ikke lenger opplever gudstjenesten som sin, eller fordi de er usikre på om det vil bli lagt til rette for at de deltar? Hva kan vi gjøre for at de skal kunne delta og ha et eierforhold til gudstjenesten i sin lokale menighet på lik linje med andre?
- Er det noe i gudstjenesterommet som må endres?
- Er det noe i den lokale liturgien – ordene, musikken, handlingene – som må endres?
- Er det noe som må endres med hensyn til hvem som får oppgaver, hvem som får være med i planlegging og gjennomføring, hvem som får være medliturger?
- Er det noe som må endres i holdninger og menighetskultur? Hvordan møter vi hverandre? Aksepterer og respekterer vi hverandre? Hvordan bekjemper vi tendenser til klikkdannelser og arbeider for en menighetskultur uten både synlige og usynlige terskler?
- Er det noen som er avhengige av ledsager for å kunne delta i gudstjenesten?

## Universell utforming

### Samfunn for alle – en gudstjeneste for alle

Det rettslige grunnlaget for *universell utforming* av det norske samfunnet finner vi i Likestillings- og diskrimineringsloven av 2018 § 1 Lovens formål:

*Lovens formål er å fremme likestilling og hindre diskriminering på grunn av kjønn, graviditet, permisjon ved fødsel eller adopsjon, omsorgsoppgaver, etnisitet, religion, livssyn, funksjonsnedsettelse, seksuell orientering, kjønnsidentitet, kjønnsuttrykk, alder og andre vesentlige forhold ved en person.*

*Med likestilling menes likeverd, like muligheter og like rettigheter.*

*Likestilling forutsetter tilgjengelighet og tilrettelegging.*

*Loven tar særlig sikte på å bedre kvinners og minoriteters stilling. Loven skal bidra til å bygge ned samfunnsskapt funksjonshemmende barrierer, og hindre at nye skapes.*

Lovens bærende element er å bygge ned samfunnsskapt funksjons- hemmende barrierer. Kravet om universell utforming utfordrer gudstjenestelivet i menigheten til å legge til rette for en gudstjeneste for alle. «[...] Med universell utforming menes utforming eller tilrettelegging av hovedløsningen i de fysiske forholdene, inkludert informasjons- og kommunikasjonsteknologi (IKT), slik at virksomhetens alminnelige funksjoner kan benyttes av flest mulig, uavhengig av funksjonsnedsettelse. [...]», se § 17.

## Hvem har spesielle behov for tilrettelegging?

Funksjonshindring oppstår når det foreligger et gap mellom individets forutsetninger og omgivelsenes utforming eller krav til funksjon.

I særlig grad gjelder dette mennesker med nedsatt bevegelsesfunksjon, hørsel, syn, kognitiv funksjon, funksjonsevne på grunn av allergi, hjerte- og lungesyke o.l.

Noen trenger at forholdene legges til rette, andre trenger bistand for å komme til kirken. Det må derfor innarbeides gode rutiner for dette. Involvering er et kjerneord i Den norske kirke, og det er viktig å understreke at dette skal skje på en inkluderende måte. De som har lederansvar må være oppmerksomme på tilrettelegging for fullverdig deltakelse, slik at f.eks. språk, kultur og funksjonsnedsettelser ikke oppleves som barrierer for involvering.

## Kirkebygg og kirkerom

Offentlige bygg – inkl. kirker – skal være universelt utformet (se Plan- og bygningsloven § 20 og 29-3). Ved bygging av nye kirker plikter man å følge dette for å få byggetillatelse. Eksisterende kirkebygg må også innfri kravet om universell utforming, men her kan man i noen grad godta alternative løsninger slik at kirkebygget og kirkerommet ikke er funksjonshindrende. Eksempler på hva man bør ta hensyn til er å:

- sette av plass til rullestoler i benke- eller stolraden
- gi god plass til bevegelse f.eks. ved utdelingsstedet for nattverd, stasjoner under bønnevandring o.l.
- plassere lysglober og andre liturgiske gjenstander og installasjoner tilgjengelig for alle

(ikke for høyt, ikke for lavt)

- unngå endringer av rommet fra gang til gang av hensyn til synshemmede og andre med nedsatt funksjonsevne
- ha godt høytaler- og teleslyngeanlegg og ha skiltet for dette (T)
- ha gode lysforhold i kirkebenkene
- bruke stor nok skrift i gudstjenesteprogrammet og unngå kulørte ark
- plassere lesepult, skjerm og andre steder hvor noe leses, vises eller fremføres godt synlig for alle i kirkerommet
- gi anledning til å ha med førerhund i kirken

## Gudstjenesten – et sanselig sted med samspill

Det er ikke slik at noen er mottakere av omsorgstjenester mens andre er omsorgsgivere og hjelpepersoner. Hvem som gir, og hvem som tar imot, kan variere fra tid til tid. Alle står i en dobbeltposisjon; vi gir, og vi tar imot.

*Den norske kirke vil bekrefte og ivareta alle døpte som likeverdige medlemmer, og legge forholdene til rette slik at mennesker med utviklings- hemning kan se gudstjenesten og menighetsfellesskapet som et sted der de kan uttrykke og finne styrke for troen ved å både motta fra og gi til fellesskapet. (Fra «Likeverd, inkludering og tilrettelegging», uttalelse fra Kirkerådet november 2009).*

I gudstjenesten får vi høre, se, kjenne og smake. Jo mer bevisst en er til å ta alle sanser i bruk, jo større sjanse er det for at alle skal kunne kjenne seg inkludert. Gudstjenesten er et samspill mellom menigheten, liturgen og medliturgene hvor vi alle like verdifulle, unike og nødvendige. Med litt tilrettelegging er personer med nedsatt funksjonsevne i stand til å lede gudstjenesten og være medliturger på en utmerket måte.

Handlinger og bevegelser er sentrale og uunnværlige uttrykksformer i gudstjenesten. I løpet av en gudstjeneste sitter en stille, reiser seg, beveger seg i kirkerommet og blir kanskje oppfordret til å gjøre bevegelser til en bønn eller en salme. For at gudstjenestefellesskapet skal oppleves godt for alle, er det viktig å tenke gjennom hvordan en inviterer til deltakelse fra personer med nedsatt funksjonsevne av forskjellig slag og ulike grad. Dette handler også om takkoffer, utdeling av nattverd og bønnevandring.

## Barn og unge i gudstjenesten

Menighetens kirkerom og gudstjenesteliv skal legges til rette på en slik måte at barna er inkludert. Det kan være behov for særskilte gudstjenester med særlig fokus på barns deltakelse. Men slike gudstjenester bør være et supplement til den ordinære hovedgudstjenesten. Barn hører til i menighetens ordinære hovedgudstjenester. Deres

bidrag må være en integrert del av selve liturgien, ikke som ekstra «forestillinger» eller opptredener som oppleves som noe i tillegg til det som er naturlig innenfor de aktuelle liturgiske leddene. Det kan være alt fra deltakelse under kyrieleddet, dans til lovsang (Gloria), drama til tekst eller preken, lesing av bønner, tenning av lys, assisterende oppgaver ved dåp, evangelieprosesjon og frembæring av brød og vin til alteret, til å bidra som forsangere og med korsang på steder i gudstjenesten hvor det naturlig hører hjemme.

I alle gudstjenester må det legges til rette for at de aller minste barna kan være til stede uten at foreldrene føler at de uroer og forstyrrer. Kirkerommet og gudstjenestens mange forskjellige uttrykk og bevegelser kan engasjere barna og gjøre dem delaktige. Dette kan stimuleres på mange måter. I samtale med foreldre, barneledere og barna selv kan en lokalt finne gode løsninger innenfor gudstjenestens ordning.

Mange menigheter har *søndagsskole* for barn under deler av gudstjenesten. Barna kan gå med i gudstjenestens inngangsprosesjon. Det kan være et innslag like etter liturgens inngangord som angir gudstjenestens særpreg og tema, for eksempel et drama, et talekor eller en sang som barna utfører før de går til søndagsskolen. Det må vurderes ut fra lokale forhold når barna skal gå til sin egen samling, gjerne bak en søndagsskolefane. De kan da ha en vandring rundt i kirkerommet og få med alle barna som ønsker å være med. Dersom det er dåp, kan det være naturlig at barna får overvære den før de går ut.

Når i gudstjenesten barna skal gå til søndagsskolen, må også vurderes i forhold til når de skal komme inn igjen. Dersom de går ut like etter ledd 7 Lovsang Gloria, eller like etter dåpshandlingen, er det ca. 30 minutter før nattverden begynner. I kirker hvor det er mulig å ha søndagsskole i et rom nær kirkerommet, er en halv time passende tid for en egen samling før søndagsskolebarna kommer tilbake til kirkerommet og deltar i nattverden. De kan komme inn igjen i kirken i samlet flokk, gjerne i *barneprosesjon* fram mot nattverdbordet. Det kan skje samtidig med menighetens takkoffer og/eller salmesang (ledd 19 eller 20). Barna kan eventuelt delta i innsamling av takkofferet og/eller bære fram brød og vin til alteret.

Barn bør være delaktige i menighetens gudstjenesteliv, ikke bare i gudstjenester som er tilrettelagt særlig for dem. Mange menigheter har et organisert opplegg med barn som medliturger, gjerne sammen med unge og voksne, på alle menighetens gudstjenester. Se mer om oppgaver for medliturger, medliturger og ministranttjeneste i avsnittet «Hvem gjør hva i gudstjenesten?».

## De unge i gudstjenesten

Både for større barn og ungdom som deltar i gudstjenesten, er det viktig å snakke sammen med dem om hva gudstjeneste er, hvorfor vi går til gudstjeneste, hvordan de selv opplever den, og hva de kunne tenke seg annerledes. En god dialog med barn og ungdom om menighetens gudstjenesteliv og deres deltakelse i den er verdifull i seg selv, og kan føre til endringer i menighetens gudstjenester som blir til berikelse for hele menighetens fellesskap. En skal ta barn og unge på alvor, lytte til dem og



engasjere dem i oppgaver de kan tenke seg å gå inn i. Kreative ferdigheter og kunstneriske uttrykk kan lett integreres i gudstjenestens liturgi. Mulighetene er mange. En bør tenke gjennom hvordan dette kan tas inn i gudstjenesten på en meningsfull måte for hele menig- heten.

*Konfirmantene* deltar i gudstjenester. De kan engasjeres som medliturger på alle gudstjenester hvor de er med. Når noen av vennene eller venninnene er kirkeverter, leser en bønn, samler inn takkoffer eller lignende, kan det gi en opplevelse av tilhørighet og delaktighet. Konfirmantene må få innføring i hva en gudstjeneste er. De må få hjelp til å finne fram i liturgiprogrammet og salmeboken. Ledere skal bidra til trygg deltakelse i liturgiske ledd, handlinger og bevegelser.

## Trosopplæring

Gudstjenesten er både et trosfellesskap og et læringsfellesskap. Vi lærer gjennom uttrykksformer som tekster, bønner, salmer, kunst, handlinger, bevegelser og kroppsspråk knyttet til liturgiske ledd. Vi lytter, synger og ber, vi reiser oss og setter oss ned, vi vandrer, vi legger penger i en offerpose, og vi ser, tar imot og smaker. Vi lærer også av de andre – noen som kan en melodi bedre enn vi selv kan, noen som er mer sikre på når en skal reise seg og sette seg, noen som vet når det er tid for å gå fram til nattverden, og så er det jo bare å følge etter. Gudstjenesten og kirkerommet som et annerledes rom åpner for læring som binder sammen kunnskap, praksis og fellesskap. Gudstjenesten har dermed en sentral plass i menighetens trosopplæring.

*Plan for trosopplæring* (side 29) anbefaler at alle tiltak i menighetens trosopplæring skal ha tilknytning til menighetens gudstjenesteliv. Det vil variere hvordan en gjør dette. Det kan være gudstjenester med for eksempel utdeling av fireårsbok eller presentasjon av konfirmanter, men trosopplæringen må også forankres i menighetens alminnelige liv fra søndag til søndag. Uansett må barn og unge og familiene som omfattes av trosopplæringen, kunne oppleve at de hører til i menighetens fellesskap, at de er inkludert og likestilt når vi samles for Guds ansikt.

## Bruk av ulike målformer og språk

Språkunderet på pinsedag – at alle hørte apostlene tale om Guds storverk på sine egne tungemål – viser at den kristne kirke fra første øyeblikk har vært en flerspråklig virkelighet. Språk handler om identitet og tilhørighet. Mange behersker flere språk, men det er på morsmålet vi uttrykker tanker og opplevelser best. Morsmålet er hjertespråket og er knyttet til menneskets identitet og personlighet. I tillegg er språk uttrykk for vår kulturelle arv og tilhørighet.

«*Menighetsmøtet* avgjør språk og målform for hovedgudstjenesten, også om det i et begrenset antall gudstjenester skal benyttes et annet språk eller en annen målform» (Alminnelige bestemmelser, punkt 69). Denne bestemmelsen må ses i sammenheng

med en annen bestemmelse: «Menigheter som ligger i forvaltningsområdet for samiske språk, er forpliktet til å ivareta samiske språk i sitt gudstjenesteliv. Dette skal innarbeides i Lokal grunnordning (jf. Almennelige bestemmelser, punkt 63)

Når det gjelder valg av målform, *nynorsk* eller *bokmål*, vil det alltid være noen i lokalmiljøet som kunne ønske at språket i hovedgudstjenesten var i en annen målform. I en menighet som har valgt bokmål, kan en overveie å bestemme at et visst antall gudstjenester skal være på nynorsk, og omvendt. En kan også overveie å gi tekstlesere anledning til å lese teksten i den målformen de selv bruker. At begge målformene er representert i gudstjenestens salmer, er også viktig.

Den flerspråklige virkeligheten er det tatt hensyn til i Ordning for hovedgudstjeneste ved at den inneholder sentrale liturgiske tekster på nordsamisk, sørsamisk, lulesamisk og kvensk. Når samiske språk og kvensk får lyde i kirkerommet, styrker det språkernes status i menighetene og lokalsamfunnet, og gir verdighet til dem som er knyttet til disse språkene gjennom morsmål og kulturell arv.

I alle deler av landet bor det personer som snakker *nordsamisk*, *sør-samisk*, *lulesamisk* eller *kvensk*. Derfor står det i Ordning for hovedgudstjeneste (Om innhold og bruk, s. 9): «Sentrale liturgiske tekster på samiske språk og på kvensk kan, når det er naturlig, benyttes i hovedgudstjenester i alle landets menigheter.» Over hele landet bor det mennesker med opprinnelse fra andre land, med forskjellige morsmål. Derfor står det også: «Også andre språk kan benyttes i noen av gudstjenestens ledd der det er aktuelt.»

I tillegg til de sentrale liturgiske tekstene kan det leses tekster på andre språk, enten i tillegg til norsk eller slik at den norske teksten står i gudstjenesteprogrammet. Det kan også synges salmer på andre språk. Liturgiske ledd kan synges med samisk tekst og melodi, eller en kan velge liturgiske sanger fra «den verdensvide kirke».

Innvandrere kan eventuelt lære menigheten en av sine sanger.

I gudstjenester hvor det er mange nasjonaliteter til stede, kan en oppfordre hver og en til å be Fadervår høyt på sitt eget språk. Slik kan en oppleve enhet og fellesskap til tross for at de som deltar i gudstjenesten, er forskjellige når det gjelder språk og bakgrunn.

## Hvem gjør hva i gudstjenesten?

Gjennom hele Ordning for hovedgudstjeneste står disse bokstavsymbolene ved hvert enkelt ledd:

- M for menighet.
- A for alle (liturg og menighet).
- L for liturg (gudstjenesteleder).
- ML for medliturg (tekstlesere, bønneleder, nattverdmedhjelpere, forsangere, kor og alle andre som utfører særlige liturgiske oppgaver).

Vekslingene mellom disse aktørene fra ledd til ledd synliggjør at i gudstjenesten



samhandler alle som er til stede. I gudstjenesten er involvering og deltakelse grunnleggende. Slik har det vært helt fra kirkens første tid: «Når dere kommer sammen, har én en salme, en annen et ord til lærdom, én har en åpenbaring, én har tungetale, en annen har tydingen. Men la alt tjene til å bygge opp» (1 Kor 14,26).

At alt skal tjene til å bygge opp er like viktig i dag i forbindelse med planlegging og gjennomføring av menighetens gudstjeneste. Dette handler ikke minst om å avklare alle roller i gudstjenesten. En bør snakke sammen om hvem som gjør hva, respektere hverandres tjenester og hjelpe hverandre til at de kan utføres på best mulig måte.

## Liturgen

Liturgen har det overordnede ansvaret for forberedelsen og gjennomføringen av hovedgudstjenesten, jf. punkt 71 i Alminnelige bestemmelser. Liturgen har rett til å treffe beslutning i alle forhold hvor beslutningsmyndigheten ikke er lagt til andre enn liturgen (jf. Tjenesteordning for menighetsprester § 7) (Alminnelige bestemmelser, punkt 13).

Alle gudstjenester har én gudstjenesteleder. Det er særlig viktig at liturgens funksjon som gudstjenesteleder er tydelig når mange deltar med forskjellige oppgaver. Det er liturgen som binder det hele sammen og er ansvarlig for helheten. Tydelig ledelse av gudstjenesten skaper trygghet for alle som deltar.

Liturgen er vanligvis en prest som etter vår kirkes ordning er ordinert til denne tjenesten. Tjenestegjørende prest har som gudstjenesteleder ansvar for forberedelse og ledelse av den enkelte gudstjeneste.

Ifølge sin tjenesteordning har prestene i soknet et selvstendig ansvar for å forvalte Ord og sakrament. Prestens særlige oppgaver i gudstjenesten kan samles i disse fem punktene:

- 1 Formidle Guds nåde (hilsen/inngangsort) og tilgivelse (f.eks. tilsigelse av syndenes forlatelse ved skriftemål, eventuelt løftesord etter kollektiv syndsbejelse).
- 2 Holde prekenen og være ansvarlig for den også når hele eller deler av prekenen delegeres til andre.
- 3 Forvalte dåpssakramentet, det vil si utføre dåpshandlingen i gudstjenesten.
- 4 Forvalte nattverdets sakrament, det vil si lede nattverdliturgen, dele ut brødet og si tilsigelsesordene etter utdelingen.
- 5 Lyse Guds velsignelse over menigheten.

I tillegg til disse oppgavene vil det være lokale forskjeller med hensyn til fordeling av oppgaver mellom liturgen og medliturger. Se avsnittet nedenfor om medliturgers oppgaver.

## Kirkemusiker

Tjenestegjørende kirkemusiker og liturgen samarbeider om forberedelse og gjennomføring av gudstjenesten. Kirkemusikeren har ansvar for gudstjenestens

musikalske innhold, samt rådgivning og veiledning av andre som utfører musikalske oppgaver i gudstjenesten (Jf. Alminnelige bestemmelser, punkt 14 og 73). I samarbeid med liturgen og medliturger deltar kirkemusikeren i forberedelsen av hele gudstjenesten, med sin særlige oppgave knyttet til musikk til liturgiske ledd, andre sang- og musikkinnslag og hvilke instrumenter og eventuelle andre musikere som skal medvirke, og samarbeide om salmevalg. Plan for kirkemusikk, vedtatt av Kirkemøtet i 2008, er retningsgivende for det kirkemusikalske arbeidet i menighetene.

## Kateket og diakon

I noen tilfeller kan andre enn presten være gudstjenesteleder. *Kateketen* er vigslet til å ivareta menighetens undervisningsoppdrag, og ifølge gjeldende retningslinjer for kateketens og diakonens liturgiske funksjon, kan kateketen være gudstjenesteleder i gudstjenester med særlig vekt på menighetens undervisningsoppdrag. Det gjelder gudstjenester med vekt på dåpsopplæring, skolegudstjenester og gudstjenester knyttet til konfirmasjonstiden. Dette er gudstjenester uten dåp og nattverd. Ellers understreker tjenesteordningen at kateketen bør delta i forberedelse og gjennomføring, og at han/hun kan medvirke som predikant i gudstjenester hvor undervisningsoppdraget er i fokus.

*Diakonen* har ifølge tjenesteordningen et særlig ansvar for å se til at det er lagt til rette for fellesskap og deltakelse for alle i gudstjenesten. Diakonen har også et særlig ansvar for at det diakonale aspektet kommer fram i forkynnelsen. Diakonen kan medvirke som predikant i gudstjenester hvor det diakonale oppdraget er i fokus. Til slike gudstjenester bør han/hun delta både i planlegging og gjennomføring. Ellers pekes det på diakonens medvirkning under planlegging, forberedelse og gjennomføring av menighetens forbønn og særskilte forbønns-gudstjenester. Når diakonen deltar i gudstjenesten, er det naturlig at han/hun også medvirker under nattverden, gjerne ved å lese deler av liturgien og delta i utdelingen.

## Leke gudstjenesteledere

Vår lutherske tradisjon legger stor vekt på det allmenne prestedømme. Alle dømte kristne er kalt til å formidle evangeliet videre. Men samtidig har Gud innstiftet et embete (jf. *Confessio Augustana*, artikkel V) som er ansvarlig for den stabile og varige tjenesten med Ord og sakrament. Noen ganger og noen steder kan det være behov for at ikke-ordinerte får biskopens fullmakt til å være gudstjenesteledere. Dette uttrykkes slik i «Tjenesteordning for biskoper» § 10: «Biskopen kan gi egnede lekfolk som på ansvar og under tilsyn av prest utfører assisterende tjeneste under tjenestefrihet eller ledighet i en prestestilling, fullmakt til å forrette forordnede gudstjenester, dåp, nattverd og gravferd. Slik fullmakt kan også gis teologiske studenter som befinner seg i den avsluttende delen av profesjonsstudiet i teologi eller tilsvarende.»

## Medliturger

«Med medliturg menes alle personer som i tillegg til liturgen utfører liturgiske oppgaver i gudstjenesten» (jf. Alminnelige bestemmelser punkt 10). Også andre prester, prosten eller biskopen som medvirker i tillegg til tjenestegjørende prest (liturgen), er i denne sammenheng å betrakte som medliturger. De kan selvsagt utføre noen av liturgens oppgaver, som er merket med L i ordningen. Oppgaver som er merket med ML, er først og fremst tiltenkt ikke-ordinerte medliturger.

Både antall oppgaver og antall medliturger varierer fra menighet til menighet og ut fra hvilken type gudstjeneste det er.

I Ordning for hovedgudstjeneste er det angitt med bokstavsymbolet ML at en medliturg skal utføre følgende oppgaver:

- Be samlingsbønnen (ledd 4).
- Lese de to første tekstlesningene (ledd 9 og 11).  
Bokstavsymbolet ML/L betyr at *medliturgen* har forrang fremfor liturgen til å utføre bestemte oppgaver. Det gjelder følgende oppgaver:
- Lede trosbekjennelsen (ledd 14).
- Lede forbønnen (ledd 18).
- Lede «Vi minnes de døde og ber for de sørgende» (avslutningen av ledd 18).  
Bokstavsymbolet L/ML betyr at liturgen har forrang, men at også en medliturg kan utføre følgende oppgaver:
- Være forsanger på innledning til Lovsang Gloria («Ære være Gud ...»), ledd 7).
- Innlede tekstlesningene («La oss høre Herrens ord», ledd 9).
- Lese evangelieteksten (ledd 12).
- Lede siste del av fredshilsenen (ledd 22).
- Be takkebønnen etter nattverdmåltidet (ledd 23).
- Være forsanger på Lovprisning Benedicamus («La oss prise Herren», ledd 25).
- Fremsi utsendelsesordet (ledd 26).

Rubrikkene, som er forklaringene med rød skrift i Ordning for hovedgudstjeneste, og Veiledning til hoveddelene i gudstjenesten åpner for at medliturger kan utføre enda flere oppgaver:

- Gi informasjon når gudstjenesten begynner (ledd 1).
- Delta i inngangsprosesjonen, bære kors eller nattverdelementene eller annet som skal settes på alteret (ledd 2).
- Medvirke under dåpshandlingen ved å helle vann i døpefonten, tørke dåpsbarnets hode, tenne dåpslys, osv.
- Delta i evangelieprosesjon (ledd 12).
- Delta under prekenen, eventuelt holde preken etter fullmakt fra gudstjenestelederen (ledd 13).
- Lese kunngjøringer (ledd 16).
- Samle inn offer og/eller bære fram offer (ledd 19 eller 20).
- Bære fram brød og vin under forberedelse av nattverden (ledd 20).
- Lese deler av nattverdliturgien (ledd 21).
- Delta under utdelingen av nattverd (ledd 22).
- Delta i utgangsprosesjonen (ledd 27).

- Medvirke som forsanger(e), alene eller i et kor (ledd 7, 10, 12, 14, 18, 19, 22).
- Spille sammen med organisten eller eventuelt andre musikere, til salmer, liturgisk musikk, kor og innslag med instrumentalmusikk.
- Ha kirketjenerfunksjoner, som å gjøre i stand gudstjenesterommet og ringe med klokkene.
- Være kirkevert (dele ut salmebøker, eventuelt gudstjenesteprogram, hjelpe til rette dem som særlig trenger det, osv.).
- Være til stede i kirkerommet under gudstjenestens forberedelsesdel, være tilgjengelig om noen ønsker samtale eller sjelesorg, hjelpe dem som vil bruke lysgloben, osv.
- Utføre praktiske oppgaver i fortsettelsen av gudstjenesten, med kirkekaffe, andre arrangementer og eventuelt informasjonstjeneste.

Det varierer mye fra menighet til menighet hvordan en fordeler medliturgfunksjonene, avhengig av hvor mange personer som er engasjert, om det dreier seg om tjeneste i perioder eller fra gang til gang, og om det gjelder enkeltpersoner eller grupper. Mange av funksjonene kan med fordel utføres av barn og unge, og noen menigheter har faste ordninger for medliturgtjeneste eller ministranttjeneste i alle gudstjenestene eller i enkelte av dem.

Før barn blir spurt om å være medliturger, må det være avklart med foreldrene eller de foresatte at dette er i orden. Når det gjelder konfirmanter som medliturger, forutsettes det at foreldre og foresatte er orientert om at dette er en del av konfirmasjonstidens opplegg.

Mange menigheter har en *klokker*, enten i lønnet stilling eller som frivillig tjeneste, ofte delt mellom flere personer. Klokkeren kan ha flere av funksjonene som medliturg, og mange steder er det naturlig at klokkeren har et overordnet ansvar for å organisere de andre medlitur- gene (jf. Alminnelige bestemmelser, punkt 19).

## Medliturger synliggjør fellesskapet

Alle som utfører oppgaver i gudstjenesten, synliggjør fellesskapet. Et så representativt utvalg av menigheten som mulig bør være medliturger, med hensyn til både alder, kjønn, bosted og sosial og kulturell bakgrunn. De som sitter i kirkebenkene, skal kunne *identifisere seg med* medliturgene. Når noen på ens egen alder, eller fra nabolaget, bærer prosesjonskors, heller vann i døpefonten, leser samlingsbønnen eller en bibeltekst, er forsangere, samler inn offer eller bærer fram brød og vin til nattverden, blir en lettere delaktig i det som skjer. Dette bidrar til å styrke medeierskapet til gudstjenesten for alle som er i kirken, og kan gi en opplevelse av at gudstjenesten ikke er bare *for oss*, men også *med oss*.

## Menigheten

På de stedene i Ordning for hovedgudstjeneste hvor M er anført, betyr det at menigheten leser eller synger i dialog med liturgen eller en medliturg (se f.eks. ledd 7 Lovsang Gloria, hallelujaomkvedet før og etter evangelielesningen i ledd 12, og ledd

21 Hilsen (Prefasjonsdialog)). For at menigheten ikke skal nøle med å delta, kan det avtales at en med- liturg leder menighetens svar. Menighetssvar, både som lesning og sang, kan også øves inn med forsangergrupper eller kor.

På steder hvor A er anført, betyr det at alle – liturgen, medliturgene og menigheten – sier eller synger dette sammen (se f.eks. ledd 14 Trosbekjennelse eller Fadervår under ledd 21).

I tillegg til de stedene som er betegnet med M eller A, deltar alle i salmesang, menighetsvar under forbønnen, stillhet, bønnevandring og symbolhandlinger, menighetens takkoffer og nattverden. Det går aldri lang tid i gudstjenesten uten at menigheten deltar aktivt i ord, sang og bevegelser. Også kroppsspråket som gudstjenesten legger opp til – stå og sitte, mulighet til å knele og til å korse seg – er uttrykk for menighetens deltakelse.

Gudstjenestedeltakerne deltar selvsagt ikke bare når de selv sammen fremsier noe, synger eller utfører en handling. Liturgen og medliturgene representerer menigheten når de ber bønner. Også når én stemme lyder i bønn og klage, takk og lovsang, skjer det på vegne av hele menigheten. Og når tekstene leses og Ordet forkynnes, deltar menigheten ved å lytte aktivt og motta budskapet.

Gudstjenestens samspill mellom liturgen, medliturgene og menigheten dreier seg ikke om forskjellige parter som uavhengig av hverandre utfører sine roller. Det dreier seg om ett fellesskap som er «sammen for Guds ansikt», et fellesskap som mottar den treenige Guds gode gaver, og svarer med lovprisning, bønn og tjeneste i verden.

## Plasseringer og vendinger i gudstjenesterommet

Kirkerom er forskjellige. Derfor må plasseringer og vendinger for liturgen og medliturgene gjennom gudstjenestens forløp bestemmes lokalt – ut fra en forståelse av gudstjenestens helhet og det dramaturgiske forløpet fra ledd til ledd.

### Faste plasser

De medvirkende har faste plasser i gudstjenesten. Dette avpasses etter kirkerommets arkitektur og den enkeltes liturgiske tjeneste.

Liturgen har normalt sin plass i korpartiet eller i nærheten av alteret. Kirkemusikeren betjener ulike instrumenter og må ha mulighet for å bevege seg mellom disse. Medliturger, kor, forsangere og instrumentalister plasseres så hensiktsmessig som mulig i forhold til de oppgavene de skal utføre.

## Bønneretning

Når menigheten vender seg mot Gud i bønn, er den naturlige bønneretningen mot alteret, som gudstjenestens sentrale tyngdepunkt (se om alteret i Kapittel 15, Hellig rom). Liturgen eller andre som vender seg mot alteret i bønn og tilbedelse, gjør det som en representativ handling, på vegne av hele menigheten.

Når liturgen og medliturgene er vendt mot menigheten, er det i tiltale med oppfordring til bønn og bekjennelse, og i skriftlesning, forkynnelse, velsignelse og utsendelse.

Når det blir bedt fra lesepulten (samlingsbønn og forbønn), er det naturlig at medliturgene fremsier bønnene vendt mot menigheten, som er vendt mot alteret. Dersom en står nede i menigheten og ber forbønn, vender en seg i samme retning som menigheten, som alltid er vendt mot alteret.

## Liturgens vendinger

Dersom alteret i kirken er frittstående, kan liturgen utføre hele altertjenesten bak alterbordet, vendt mot menigheten – *mot folket (versus populum)*. Han/hun vil da være vendt både mot alteret og menigheten under hele altertjenesten.

Dersom liturgen gjør sin altertjeneste foran alteret, vender han/hun seg vekselvis mot menigheten og *mot alteret (ad orientem: mot øst)*, i tråd med anvisningene ledd for ledd nedenfor.

Når liturgen leder deler av gudstjenesten fra sin plass i korpartiet, vender han/hun seg mot alteret på de stedene hvor det er anført.

## Plasseringer og vendinger gjennom gudstjenesten

### i Samling

#### 1 Forberedelse

- Informasjon om dagens gudstjeneste kan skje fra lesepulten.

#### 2 Inngangssalme

- Prosesjonen går helt fram i kirken, og korsbæreren og eventuelle lysbærere til det stedet hvor korset, og eventuelt lysene, har sin faste plass. Medliturgene går til sine avtalte plasser. Liturgen går enten til sin plass i korpartiet, blir stående ved stolen og leder første del av gudstjenesten herfra, eller han/hun går for alteret og leder første del av gudstjenesten herfra.
- I enkelte gudstjenester hvor en ønsker å ha en dåpspåminnelse for hele menigheten under innledningen, kan prosesjonen stanse ved døpefonten, og første del av gudstjenestens kan ledes herfra. Samlingsbønn nr. 6 (se Ordning for hovedgudstjeneste og Veiledning til hoveddelene i gudstjenesten) er spesielt anvendelig i denne sammenheng.



### 3 *Hilsen*

Liturgen sier inngangsordene fra sin plass i korpartiet eller fra alteret, mens menigheten fortsatt står.

### 4 *Samlingsbønn*

Medliturgen ber samlingsbønnen fra lesepulten, vendt mot menigheten.

### 5 *Synsbejennelse (dersom den er plassert her)*

Liturgen leder synsbejennelsen fra sin plass i korpartiet, eller fra alteret. Han/hun kneler på et egnet sted i koret, vendt mot alteret, på alterringen eller på en kneleskammel ved alteret.

### 6 *Bønnerop Kyrie*

Liturgen står vendt mot alteret.

### 7 *Lovsang Gloria*

Liturgen synger innledningen til Gloria stående på den plassen han/hun allerede står, vendt mot alteret. Dersom kantoren eller en annen forsanger synger innledningen, gjør han/hun det fra sin faste plass.

### 8 *Dagens bønn*

Liturgen fremsier eller messer bønnen fra den plasseringen han/hun allerede har, vendt mot alteret under bønnen, også dersom liturgen er på sin plass i korpartiet.

## ii Ordet

### 9, 10, 11 *Første lesning, Bibelsk salme / salme, Andre lesning*

**L/ML** | La oss høre Herrens ord.

Dersom liturgen inntil nå har ledet gudstjenesten fra alteret, går han/ hun nå til sin faste plass i korpartiet, før eller etter eventuelt å ha sagt:

«La oss høre Herrens ord.» Hvis liturgen til nå har ledet gudstjenesten fra koret, sies disse ordene fra koret.

Dersom medliturgen (tekstleseren) innleder, gjør han/hun det fra lesepulten.

De to første lesningene leses fra lesepulten.

### 12 *Evangelium*

Liturgen eller medliturgen leser evangeliet lenger nede i kirken dersom det er evangelieprosesjon, eller det kan leses på prekestolen (av liturgen/predikanten), eller fra lesepulten (av medliturgen).

### 13 *Preken*

Prekenen kan holdes fra prekestolen, fra lesepulten eller på et annet sted i kirkerommet når det er naturlig ut fra gudstjenestens særpreg og prekenens form.

#### 14 *Trosbekjennelse Credo*

Trosbekjennelsen ledes av medliturgen ved lesepulten, eller av liturgen fra et annet sted i korpartiet, eventuelt fra alteret. Medliturgen/ liturgen vender seg mot menigheten under innledningsordet («La oss bekjenne vår hellige tro»), og mot alteret under bekjennelsen. I gudstjenester hvor forsakelsen framsies før trosbekjennelsen, anbefales det at begge ledd ledes vendt mot alteret.

#### 16 *Kunngjøringer*

Dersom det er kunngjøringer her eller et annet sted i gudstjenesten, gis de av en medliturg fra lesepulten.

#### 17 *Synsbekjennelse (dersom den er plassert her)*

Liturgen leder synsbekjennelsen fra sin faste plass i korpartiet, eller fra alteret dersom han/hun står for alteret under forbønnen. Han/hun kan knele på et egnet sted i koret, vendt mot alteret, på alteringen eller på en kneleskammel ved alteret.

#### 18 *Forbønn for kirken og verden*

*Medliturgen* kan innlede forbønnen fra lesepulten.

*Liturgen* kan innlede forbønnen fra sin faste plass i korpartiet eller fra alteret. Medliturgen som leser bønneavsnitt, kan gjøre det fra lesepulten, vendt mot menigheten, eller fra andre steder i kirkerommet, vendt mot alteret.

*Vi minnes de døde og ber for de sørgende*

*Medliturgen* leder denne delen av forbønnen fra lesepulten eller *liturgen* fra alteret.

#### 19 *Menighetens takkoffer*

Takkofferet kan tas opp her eller under salmen i ledd 20, eventuelt under ledd 27.

Liturgen blir stående eller går nå for alteret.

## iii Nattverd

Liturgen står for alteret under hele denne delen av gudstjenesten, unntatt under en eventuelt utvidet fredshilsen og når han/hun deler ut nattverd et annet sted enn ved alteret.

#### 20 *Forberedelse av måltidet Salme – menighetens takkoffer*

Dersom ikke brød og vin allerede står på alteret, kan to medliturger hente brødesken og vinkannen fra et sidebord, gå fram til alteret og gi det til liturgen. Dette kan skje samtidig med at takkofferet blir båret fram.

Medliturgene blir stående der fremme, vendt mot alteret, under bønnen.

- 21 *Takksigelse og bønn Hilsen Prefasjonsdialog*  
Liturgen står ved alteret, vendt mot menigheten.

*Innledende lovprisning Prefasjon*  
Liturgen er vendt mot alteret.

*Nattverdbønn med innstiftelsesordene*  
Liturgen er vendt mot alteret. Under innstiftelsesordene er liturgen vendt mot alteret eller eventuelt mot menigheten.

Dersom en medliturg fremsier deler av nattverdbønnen, står han/ hun vendt mot alteret under bønnen, til høyre for liturgen.

- 22 *Nattverdmåltidet Fredshilsen*  
Liturgen er vendt mot menigheten.

*Brødsbrytelse*  
Liturgen er vendt mot menigheten.

*Du Guds Lam Agnus Dei*  
Liturgen sier «Kom, for alt er gjort ferdig», vendt mot menigheten, før eller etter at Du Guds Lam synges.

*Utdeling*  
Liturgens og medliturgens plasseringer og bevegelser avhenger av hva slags utdelingsmåte(r) som benyttes.

Liturgen sier tilsigelsesordene («Den korsfestede og oppstandne ...») fra alteret, vendt mot menigheten.

- 23 *Måltidets avslutning Takkebønn*  
Liturgen ber bønnen, vendt mot alteret, eller en medliturg ber bønnen fra lesepulten, mens liturgen blir stående ved alteret.

## iv Sendelse

- 25 *Velsignelse*  
Liturgen innleder og synger eller sier velsignelsen fra alteret, vendt mot menigheten.  
Dersom en medliturg (kantor eller en annen forsanger) synger innledningen til lovprisningen («La oss prise Herren»), gjør han/hun det fra sin plass.

- 26 *Utsendelse*  
Utsendelsesordet kan sies av liturgen, fra alteret eller korpartiet, eller av en medliturg,

fra korpartiet eller lesepulten.

## Kunstneriske uttrykk i gudstjenesten

«Kirkemusikk og andre kunstneriske uttrykksformer er integrert i og utvider kirkens forkynnelse, trospraksis og tilbedelse. Kirkemøtet ser arbeid med kunst og kultur som et kjerneområde som åpner troens rom gjennom et mangfold av uttrykk (...)» (KM 11/18 vedtak 1)

Kirkemøtet 2018 gjorde et viktig veivalg for Den norske kirkes videre satsing på kunst og kultur. Allerede i 2005 ble «*Kunsten å være kirke*» - kulturmelding for Den norske kirke behandlet på Kirkemøtet. Meldingen ble en viktig ressurs i det videre arbeidet med forholdet mellom kirke, kunst og kultur. Kirken har en kulturell rikdom i gudstjenestelivet. Kunsten er ikke et tillegg til kirkens teologi eller budskap, men gjennom hele kirkens historie har kunsten gitt rom til budskapet.

Kirkemøtet i 2018 fulgte opp Kulturmeldingens utfordringer ved å understreke at dette «må få prege trosopplæring, gudstjenesteliv, diakoni og ‘ung i kirken’. Omvendt må erfaringene fra disse områdene være med på å forme kirkens arbeid i forhold til kunst og kultur».

Kirkemøtet bekreftet og styrket denne forståelsen av kunstens plass i gudstjenesten. Saken om *Visjonsdokument 2019-2021* (KM 07/18) fastslår at kunst- og kulturuttrykk er en del av kirkens liv.

Kunstneriske uttrykk kan gi næring til livet på en annen måte enn intellektuell kommunikasjon. Det er derfor ikke uten grunn at *sang og annen musikk* står sterkt i gudstjenestelig sammenheng. *Billedkunst og skulpturer* har også en sentral plass, men er kanskje ikke utnyttet i tilstrekkelig grad som del av kirkerommets forkynnelse. Både *altertavlene og annen utsmykning* i kirkerommet formidler et budskap i seg selv, men det kan også knyttes refleksjoner til dem i prekenen og ellers der hvor det er naturlig.

Når det gjelder bruk av andre kunstneriske uttrykksformer, er *dans, fortellerkunst og dramatiserte fremstillinger* godt egnet til bruk i den lokale menighetens gudstjenesteliv. Disse uttrykkene kan være fortellende (episke) i sitt kunstneriske uttrykk, og slik formidle en bibeltekst på en annen måte enn vanlig tekstlesning og tradisjonell preken. Dans, fortellerkunst og drama er dessuten levende uttrykk som skapes under fremførelsen, og gir dermed et nærvær som styrker innlevelsen og medopplevelsen i gudstjenesten.

I denne sammenheng er det mye kunnskap å hente fra Døvekirkenes gudstjenestearbeid, hvor hørbar (auditiv) kommunikasjon nødvendigvis ikke er den vanlige forkynnende kommunikasjonsformen. En har tatt andre sanser hos mennesket i bruk, særlig det visuelle i form av tegn-poesi, symbolhandlinger og dans.

Et annet vedtak i forbindelse med «*Kunsten å være kirke*» (Kirkemøtet 2005) lyder

slik:

*Barn og unge må slippes til og bli ivaretatt både som skapere og brukere av kultur. Kirkemøtet presiserer at barns og unges kulturelle uttrykks- former er en verdifull del av kirkens kultur. Kirkemøtet utfordrer alle som har ansvar for gudstjenester og andre kirkelige samlinger, til å være åpne og reflekterte i møte med unges kunst- og kulturuttrykk, som ofte står i kontrast og opposisjon til det etablerte, og slik virker fornyende.*

Det lokale kunst- og kulturlivet kan integreres i menigheten og gudstjenestelivet på en god måte. Lokale kunstnere kan inviteres til å ha utstillinger og til å snakke om sin kunst, gjerne i forbindelse med gudstjenesten. Lokalmiljøene er forskjellige, men alle steder finnes det muligheter og mennesker som kan bidra med sine kunstneriske uttrykk, enten de er amatører eller profesjonelle.

## Sang og andre musikkformer

### Delaktighet og kommunikasjon

Den kristne kirke er en syngende kirke. Det gamle testamentet har flere referanser til sang og bruk av musikkinstrumenter i gudstjenesten, og Den nye testamentet gir vitnesbyrd om at i urkirkens gudstjeneste kom gudsrikefellesskapet til uttrykk hos et syngende og musiserende folk: «... syng sammen, la salmer, hymner og åndelige sanger lyde! Syng og spill av hjertet for Herren» (Ef 5,19).

Den kunstneriske og estetiske dimensjonen i gudstjenesten er kommunikasjon på flere plan. Gjennom musikk kan vi møte Gud, som gir oss Ordet, og Ånden, som skaper tro, håp og kjærlighet. Musikken kan åpne for Guds mysterium. Og vi vender oss til Gud når kroppen, stemmen og instrumentene vi har, deltar i bønn, lovprisning og forkynnelse av Guds velgjerninger. Hele menigheten deltar i lovprisningen, hver på sin måte, ut fra de gavene som hver og en har fått. Gjennom dette blir også mennesker bundet sammen i fellesskap.

### En mangfoldig tradisjon

Allerede i urkirken hadde et mangfold av bibelske salmer og nye hymner og sanger en integrert plass i gudstjenesten (Kol 3,16; 1 Kor 14,26). Gjennom århundrene har en rik salmediktning satt sitt preg på gudstjenestene. I middelalderen ble orgler tatt i bruk i mange vestlige kirker, både som ledsagende instrument og som soloinstrument. Musikkinstrumentene fikk en sentral plass i gudstjenesten i den lutherske kirke.

I løpet av 1900-tallet har flere utviklingstrekk preget kirkemusikken i den lutherske kirke generelt, også i Den norske kirke. Gregoriansk sang, folketoner, samisk tradisjonsmusikk og andre eldre musikkformer har blitt gjenoppdaget og revitalisert, og vi har fått et bredere tilfang av nyere musikalske stilarter fra ulike tradisjoner. Å

skape nye uttrykk for gudstro i samtiden gjennom musikk er en kontinuerlig prosess.

## Kantor og kirkemusiker

At sang og andre musikkformer er en helt vesentlig del av kirkens liv, kommer også til uttrykk ved at kirken kaller og ansetter mennesker til tjeneste som kirkemusikere.

Tjenesteordningen for kantorer understreker at kantoren skal forvalte og levendegjøre tradisjonelle og nye kirkemusikalske verdier, og sørge for bredde og kvalitet i det kirkemusikalske og kulturelle arbeidet i menigheten. I tillegg til sine egne arbeidsoppgaver har kirkemusikeren ansvar for rådgivning og veiledning av andre medvirkende som utfører musikalske oppgaver i gudstjeneste, jf. Alminnelige bestemmelser, punkt 14.

## Musikalsk ledelse og godt samspill

Både amatørmusikere og profesjonelle musikere kan medvirke i menighetens gudstjenesteliv, under kirkemusikerens veiledning. Det er ingen begrensninger med hensyn til hva slags musikkinstrumenter som kan brukes i gudstjenester, sammen med orgelet eller alene.

Det er tradisjon for å støtte og lede sangen i gudstjenesten med instrumentalmusikk, og da særlig ved hjelp av orgelet. Et godt orgel har stor spennvidde når det gjelder klang og dynamikk, og bærer i seg mange muligheter for musikalsk variasjon. Orgelet er et instrument som «puster», i likhet med den menneskelige stemmen, og et godt kirkeorgel er velegnet som ledsagelse og støtte til salmesang og liturgiske ledd. En kirkemusiker kan «spille syngende», uten at det trenger å bety at den som spiller nødvendigvis samtidig må synge med selv.

Forspillet til salmene angir både tempo og karakter, og har til hensikt å forberede og inspirere til felles sang. Det er en musikalsk utfordring å få fram alt dette, som regel bare med noen få taktters spill.

Musikk, også uten ord, hører hjemme i gudstjenesten, og kan finne sted i flere av gudstjenestens faste ledd. Musikken har evne til å knytte seg til menneskelige følelser og erfaringer, åpne for ettertanke og bidra til stillhet og refleksjon. I tillegg til preludium (forspill), forspill til salmene og postludium kan instrumentalmusikk benyttes andre steder i gudstjenesten, for eksempel i etterkant av prekenen, under menig- hetens takkoffer, under utveksling av fredshilsen og under nattverd måltidet.

Den store variasjonen av musikalske uttrykk åpner for både utfordringer og muligheter for de som på ulike måter er involvert i det musikalske arbeidet i kirken. Menigheten, med alle de ulike musikalske preferansene som er representert der, befinner seg midt i dette mangfoldige musikalske universet. Kunsten å kombinere gjenkjennelse og nyskaping på en god måte krever et kvalitativt godt samspill mellom både musikere, de øvrige medvirkende og menigheten forøvrig, både i konkret og i overført betydning.

Musikken har som mål å formidle at vi er sammen for Guds ansikt, med alt det dette innebærer. Gjennom musikken kan vi, enn så ulike som vi er, prise Gud



«samstemt og med én munn» (Rom 15,6).

## Kor og forsangere

Kor er en av kirkens største frivillige virksomheter og et kjerneområde i menighetens kirkemusikalske liv. Korbevegelsen favner ulike typer kor, fra barnekantori, barnegospel og barnekor, Ten Sing og andre ungdomskor til kantorigrupper og kirkekor for voksne. Det er store variasjoner fra menighet til menighet. En grunnregel i menigheten må være at alle kor får anledning til å medvirke i gudstjenester. Dette gjelder i stor grad også kor i lokalsamfunnet som ikke er en del av menighetens egen virksomhet. Samarbeid med lokalt kor- og musikkliv gir de ulike samarbeidspartnerne erfaring med å høre til i kirken, samtidig som de gjør det kirkemusikalske livet enda rikere. I enkelte gudstjenester kan det også være aktuelt å benytte prosjektkor med åpen påmelding til å være med på å øve inn salmer og liturgisk sang.

Også solosang kan benyttes i gudstjenesten. Solosang og korsang må alltid innpasses i gudstjenestens liturgiske forløp. I rubrikkene til Ordning for hovedgudstjeneste er korsang eller vokalmusikk nevnt i ledd 2, ledd 10, ledd 12, ledd 19 og ledd 22. Korinnslag kan variere fra gudstjeneste til gudstjeneste, blant annet ut fra gudstjenestens helhet- like preg og korets repertoar.

Aktuelle steder for korsang:

- Som preludium – før ledd 2 Inngangssalme.
- Under ledd 7 Lovsang Gloria – Lovsang ( gjerne i vekselsang med menigheten) i forlengelse av «Vi lover deg, vi priser deg...».
- Mellom første og andre lesning – ledd 10 Bibelsk salme, hvor menigheten synger med på omkved.
- Under ledd 12 i tilknytning til evangelielesningen.
- Under ledd 19 Menighetens takkoffer.
- Under ledd 22 Nattverdmåltidet.
- Etter nattverden, i stedet for ledd 24 Salme. Da bør anledningen til å synge en salme helt til slutt i gudstjenesten benyttes (jf. rubrikk i ledd 27 Postludium/Utgangsprosesjon).
- Som ledd 27 Postludium/Utgangsprosesjon.

Kor som medvirker i gudstjenesten, tilfører en kunstnerisk og estetisk erfaring som åpner for kommunikasjon og deltakelse. Gudstjeneste er først og fremst en felles handling. Derfor er det en fordel om koret som medvirker i en gudstjeneste, også fungerer som forsangere, både til salmer og sanglige liturgiske ledd. Særlig når nye melodier tas i bruk, kan et kor få hele menigheten med seg i fellessangen. Kor og forsangergrupper som inngår i menighetens forsangertjeneste, har en nøkkelrolle i å hjelpe menigheten til å ta i bruk nytt materiale.

## Barn og unge

Det er grunnleggende viktig at barna får slippe til i kirken og i guds- tjenesten. Musikk er ofte en viktig del av barn og unges liv. La barnet få mulighet til å lære sangene, det gir dem mulighet til å bære med seg sangen videre, som noe de eier og har del i. Kanskje vil de også en dag få oppleve at nettopp den salmen de lærte i kirken bærer dem gjen- nom livet. La barna få være med å velge salmer og sanger, og la dem få medvirke som sangere og utøvende musikere i gudstjenesten. La utfordringene de blir gitt få følge av god veiledning, slik at de kan utføre oppgavene sine på en måte som de kan stå for. Dette er god involvering og trosoverlevering.

## Liturgisk musikk

Det er lang tradisjon i kirken å synge store deler av gudstjenestens liturgi. Dette skjer i vekslning mellom menighet, kantor/forsangere og prest/liturg/medliturg, i følgende ledd i Ordning for hovedgudstjeneste:

- 3 Hilsen (fresies eller synges).
- 4 Samlingsbønn (samlingsbønn 6 kan synges).
- 6 Bønnerop – Kyrie (synges).
- 7 Lovsang – Gloria (synges).
- 8 Dagens bønn (synges eller fresies).
- 10 Bibelsk salme (synges) / Salme
- Halleluja (i ledd 12, Evangeliet), eller eventuelt et ledd med faste- tidspreg, Tractus (Halleluja eller Tractus kommer før og etter evangelielesningen. Synges).
- 14 Trosbekjennelse – Credo (synges eller fresies).
- 18 Menighetssvar i forbønnen (synges eller fresies). Når det synges, kan en velge musikk blant et av menighetssvarene i gudstjenestebøkene, eller et annet menighetssvar.
- 18 Litanier (forbønner med bønnerop som menighetssvar).
- Hilsen – Prefasjonsdialog (i ledd 21 Takksigelse og bønn. Innledende hilsen i nattverdliturgien).
- Videre i de ulike nattverdbønnene A-G (i leddet Takksigelse og bønn), som inkluderer:
- Prefasjonen (mellom prefasjonsdialogen og Hellig. Synges eller fresies).
- Hellig – Sanctus (synges).
- Innstiftelsesordene – Verba (synges eller fresies).
- Nattverdbønnene fortsetter (bønnene etter Hellig og før Fadervår i gudstjenesten. Synges og/eller fresies).
- Troens mysterium (synges eller fresies).
- Fadervår (synges eller fresies).
- Du Guds Lam – Agnus Dei (synges).
- 25 Velsignelse. Det finnes fire ulike tonesettinger på Benedicamus, med innledningen «La oss prise Herren», og én tonesetting til Salutatio, med innledningen «Gud være lovet» (synges eller fresies).

Nattverdbønnene A-G kan enten synges eller fresies, eller en kan velge å synge deler av bønnen og fremsi andre deler av bønnen. Prefa- sjonen, hilsenen som innleder hver av nattverdbønnene, kan synges i alle de syv nattverdbønnene. I nattverdbønn A er det

bare prefasjonen som kan synges (på en av to ulike prefasjonstoner, a eller b), mens bøn- nene som følger etter Hellig og før Fadervår, fremsies. I nattverdbønnene B, E og G kan både prefasjonen og hver av bønnene som følger etter Hellig, enten synges eller fremsies. I nattverdbønnene C, D og F kan prefasjonen og bøn- nen etter Hellig enten synges eller fremsies, mens bøn- nen før Fadervår fremsies. Fadervår finnes i to ulike tonesettinger, de samme to som i Norsk salmebok 2013. I alle nattverdbønnene kan en velge om Innstiftelsesordene synges eller fremsies. Innstiftelsesordene finnes i to ulike tonesettinger (tone a og tone b).

Det finnes tre allmenne hovedserier med musikk til ledd 6 Bønnerop – Kyrie, ledd 7 Lovsang – Gloria, og til de to ordinarieleddene i nattverd- liturgien, Hellig – Sanctus og Du Guds Lam – Agnus Dei. I tillegg finnes det en fastetidsserie (ledd 7 Lovsang inngår ikke i denne serien) og en serie for festtidene.

Det er en særdeles viktig oppgave å velge hvilken liturgisk musikk som skal benyttes i menighetens hovedgudstjenester. Her må det tas hensyn både til trygghet og gjenkjennelse fra gang til gang og til mangfold i menigheten. En må tenke gjennom i hvor stor grad samme musikk skal benyttes fra gudstjeneste til gudstjeneste, og i hvor stor grad det skal åpnes for variasjon i enkelte gudstjenester eller typer av gudstjenester.

## Salmesang

Den norske kirke har en rik arv i form av salmer og sanger, med et mangfold av tekster og musikk som speiler kristen tro gjennom århundrene og fram til vår tid. Salmeskatten er en kilde til inspirasjon og fordypelse.

«I menighetens hovedgudstjenester benyttes som hovedregel salmer fra godkjente salmebøker eller Kirkerådets salmedatabase» (jf. Almin- nelige bestemmelser, punkt 20). Dette betyr at det regnes som mest naturlig å hente gudstjenestens salmer fra salmeboken og fra salmer i Den norske kirkes digitale gudstjenestebibliotek. Hver salme har sin bestemte funksjon ut fra hvor salmen er plassert i gudstjenesten. Dette er beskrevet i Veiledning til hoveddelene i gudstjenesten, der hoveddelene er gjennomgått ledd for ledd.

God salmeplanlegging styrker menighetssangen. Det anbefales å etterstrebe en god balanse mellom kjente og mindre kjente salmer i hver gudstjeneste, og å bruke nye salmer over en viss tid. En bevissthet omkring hvilke salmer som brukes i ulike typer gudstjenester kan ofte være avgjørende for at mennesker får opplevelsen av å høre til i kirken. Dette gjelder for barn så vel som for eldre, og enten en går sjelden eller ofte til gudstjeneste. Samtidig som gjenkjennelse i denne sammenhengen er en god ting, er det også viktig å sørge for variasjon. På denne måten kan menighetens salmepertoar, samlet sett, bære preg av friskhet og vitalitet.

# Stillhet og kroppsspråk i gudstjenesten

## Stillhet

Flere steder i Ordning for hovedgudstjeneste angir at her kan det være en kort stund med stillhet. Stillheten kan fylles på ulikt vis og gir anledning til både bønn og ordløs meditasjon, ettertanke og fordypning. Gudstjenestedeltakerne utfordres til å involvere seg i gudstjenesten gjennom aktivt å bidra til å fylle stillheten med innhold, både for egen del og som del av det gudstjenestefeirende felleskapet. I stillheten kan vi be med forventning om Guds nærvær, slik vi kjenner det fra bønnene i Salmenes bok: «Vær stille for Herren og vent på ham» (Sal 37,7), «Bare hos Gud skal jeg være stille, fra ham kommer mitt håp» (Sal 62,6). I stillheten kan vi møte Gud. Der blir vi gitt et rom for aktivt å lytte til det som beveger seg i vårt indre og til det Gud ønsker å formidle til oss gjennom stillheten som felleskapet deler.

Menigheten må få tydelige anvisninger (i trykt gudstjenesteprogram eller på annen måte) om når det gis anledning til stillhet. Det er også mulig å gi gudstjenestedeltakerne en kort antydning om hvordan de kan bruke stillheten: til bønn, ettertanke og refleksjon, meditativt fokus på pust, osv.

Arbeidet med stillhet i gudstjenesten betyr ikke fravær av lyd som pust, hosting, lyden av barn som beveger seg, knirking i stoler mm. Det kan være lurt å positivt adressere lyder som alltid vil være naturlig til stede i kirkerommet også under stillheten, før fokuset rettes innover mot det den enkelte ønsker å fylle stillheten med.

Det er godt med faste rutiner, slik at menigheten blir vant til å la stillheten vare så lenge at menigheten får nødvendig tid til bønn, meditasjon og ettertanke som stillheten på det aktuelle stedet legger opp til. Den som leder gudstjenesten på de stedene hvor det er stillhet, føler ofte at stillheten varer lenger enn slik menigheten opplever den. Det gjelder å finne en god balanse mellom ikke for lang og ikke for kort stillhet. At stillheten innpasses i liturgiens puls og rytme, er viktig.

Det kan være kort stillhet på følgende steder:

### under forberedelsen (ledd 1)

Kirkerommet kan være åpent en stund før gudstjenesten, med anledning til å tenne lys og sitte i stillhet, i ettertanke og bønn.

Etter informasjon om dagens gudstjeneste, før tre slag med kirkeklokkene, kan det være kort stillhet. Når informasjonen avsluttes med «La oss være stille for Gud», blir det anledning til å forberede seg i stillhet – til å roe seg ned og innstille seg på å delta i gudstjenesten.

### under syndsbekjennelsen (ledd 5 eller ledd 17)

Det kan komme en kort stillhet enten før eller etter syndsbekjennelsen. Stillhet etter syndsbekjennelsen gir den enkelte anledning til å la bekjennelsens innhold synke ned i seg før liturgen sier et løftesord som gir uttrykk for Guds nåde og miskunn.

### mellom første og andre lesning (ledd 10)

Her kan det synges en bibelsk salme eller en annen salme eller «være kort stillhet». Stillhet på dette stedet kan velges når den første teksten er av en slik karakter at den legger opp til ettertanke og meditasjon. Det bør være god sammenheng mellom tekstene, slik at det kjennes naturlig med stillhet som en bro mellom lesningene.

### etter prekenen (ledd 13)

Etter prekenen kan det «gis tid til stillhet», en kort salme eller meditativ instrumentalmusikk. Stillhet bør velges når avslutningen på prekenen er slik at det kan kjennes riktig med en liten stund til personlig refleksjon og ettertanke. Stillheten her kan eventuelt kombineres med meditativ musikk.

### under forbønnen (ledd 18)

Det kan gis anledning til individuell stille bønn etter hvert bønneavsnitt eller samlet til slutt, slik det er anført i de forskjellige variantene av forbønnsmodeller og formulerte forbønner.

### under «vi minnes de døde og ber for de sørgende» (ledd 18)

Menigheten står en liten stund i respekt og ettertanke etter at navnene på de døde er lest opp.

### under nattverdmåltidet (ledd 22)

Her kan det være veksling mellom fellessang, korsang, instrumental- musikk og stillhet. Stillhet og meditativ musikk kan gjerne kombineres. Kirkeårets og søndagens karakter og særpreg kan være retningsgivende for om en skal gi stor plass til stillhet under måltidet. Det kan være særlig aktuelt i fastetiden, på bots- og bønnedag, og siste søndag i kirkeåret / Kristi kongedag.

### under tre ganger tre bønneslag etter velsignelse (ledd 25)

Hvorvidt den enkelte opplever dette som en stille stund, kan være svært forskjellig. Men for noen er dette stedet for en siste stille ettertanke og bønn til Gud om hjelp i det liv og den tjeneste som fortsetter etter at gudstjenesten er slutt.

### etter gudstjenesten

I rubrikken etter Postludium/Utgangsprosesjon (ledd 26) står det:

«Etter gudstjenesten kan kirkerommet være åpent en stund, med anledning til stille bønn og ettertanke.»

## Kroppsspråk

Gudstjenestens mangfoldige språk består av ord og handlinger, musikk og stillhet, bilder og andre uttrykksformer. Gjennom hele liturgien gir menigheten også med kroppen uttrykk for aktiv deltakelse og involvering i det som skjer.

## stå

Tidlig i den kristne kirkes historie var det vanlig at menigheten stod under hele gudstjenesten. Etter hvert ble det vanlig å knele under deler av gudstjenesten. Siden fikk kirkene benker, og menigheten kom til å sitte stadig mer.

Å stå i gudstjenesten er et uttrykk for tilbedelse, lovprisning og respekt for Guds nærvær. Derfor er det en hovedregel at vi står under høydepunktet i Ordets del, evangelielelesningen. Vi står også under prosesjon, første salme og hilsen, under trosbekjennelsen, nattverdbønnen, utgangssalme og når vi mottar velsignelsen.

## sitte

Å sitte kan uttrykke hvile, meditasjon, aktiv lytting og bønn. Derfor sitter vi under de to første tekstlesningene og under prekenen og forbønnen.

## gå

Å gå kan være et uttrykk for den kristne pilegrimsvandringen. Dette er prosesjonene inn og ut av kirkerommet uttrykk for. Menigheten deltar i prosesjonen ved å stå under inngangsprosesjonen og gjerne følge med prosesjonen ut av kirken.

Også vandringene under selve gudstjenesten kan være uttrykk for oppbrudd og bevegelse, både for å ta imot Guds velsignede gaver og for å tjene Gud og vår neste.

Vi går fram og tar imot Kristi kropp og blod. Det kan være anledning til å gå rundt i kirkerommet under bønnevandring. Vi går fram med vårt takkoffer, eller noen bærer det fram på vegne av oss alle.

## bøye seg eller knele

Å bøye seg kan være uttrykk for bot og ydmykhet, men også respekt. En av innledningene til syndsbekjennelsen oppfordrer direkte til det:

«La oss bøye oss for Gud ...» Å knele er et enda sterkere uttrykk for bot og bekjennelse. Derfor kneler liturgen under syndsbekjennelsen.

«Også menigheten kan knele» står det. Men ikke alle steder er det plass i kirkebenkene til å gjøre det, og for mange vil det også kjennes fremmed. I nattverden kan Kristi kropp og blod mottas mens en kneler, et sterkt uttrykk for at vi mottar ufortjent og bare på grunn av Guds nåde. Også under bønnevandring kan det være anledning til å knele i bønn og tilbedelse. Noen steder er det enkelte ganger anledning til skriftemål under eller i tilknytning til gudstjenesten. Da kneler man, bekjenner syndene og blir med håndspåleggelse tilsagt syndenes forlatelse.

## korstegning

Å korse seg kan være en påminnelse om Jesu Kristi kors og hva Jesu frelsesgjerning betyr. Det kan også uttrykke en bekjennelse til treenigheten (Faderen, Sønnen og Den



Hellige Ånd). Under velsignelsen tegner liturgen korsets tegn over menigheten ☩.  
Samtidig kan den enkelte tegne et kors på seg selv (vanligvis med høyre hånd fra pannen og ned over brystet, og fra venstre til høyre skulder). Dette kan gjøres som en påminnelse om dåpen, i og med at en i dåpen ble tegnet med korsets tegn.